

GroenLinks was er klaar voor. Triomf en tragiek van Paul Rosenmöller (1994-2002)

Dik Verkuil

Na het verkiezingsdebacle van 1994 braken voor GroenLinks zeven vette jaren aan. Onder aanvoering van Paul Rosenmöller ontwikkelde GroenLinks zich tot dé oppositiepartij tegen Paars. Na de Tweede Kamerverkiezingen van 1998 begon de partij zich ook serieus voor te bereiden op regeringsdeelname. Daarbij werd niet langer gedacht aan een progressief kabinet, maar aan een nieuw paars kabinet of een centrumlinks kabinet met de PVDA en het CDA. In 2001 kwam GroenLinks echter in de problemen door een affaire rond het Kamerlid Singh Varma en door een onduidelijke koers in de oorlog tegen het terrorisme. De opkomst van Pim Fortuyn leek GroenLinks aanvankelijk in de kaart te spelen, maar leidde ertoe dat de partij na de Kamerverkiezingen van mei 2002 buitenspel kwam te staan.

Rosenmöller als maoïst en vakbondsleider

Met Rosenmöller kreeg GroenLinks voor het eerst een echte politiek leider. De aanbevelingen van de commissie-Lucas, waarvan hij lid was geweest, waren hem op het lijf geschreven. Al voor 1994 was hij de verpersoonlijking geworden van de 'kwaliteitsoppositie', een begrip dat hij zelf had verzonnen.¹ Hij had steeds gehamerd op de noodzaak idealisme te verbinden met realisme.

Paul Rosenmöller (1956) was de oudste uit een welgesteld katholiek gezin. Zijn vader was directeur bij het warenhuisconcern v&d; tegen topman Dreesmann zei hij 'oom Anton'. Rosenmöller had een gelukkige jeugd in Heemstede. Het grootste deel van zijn middelbareschooltijd was hij vooral bezig met sport. Hij was lid van de Koninklijke HFC en de Haarlemse Lawn Tennisvereniging. Volgens Rosenmöller legden zijn ouders de basis voor zijn gevoel voor rechtvaardigheid en solidariteit. Hij werd opgevoed 'in de geest van de tien geboden' en leerde thuis dat het belangrijk is te zorgen voor 'mensen die het minder hebben'. Zijn vader was een 'sociaal ondernemer', die zich verantwoordelijk voelde voor zijn personeel en geregeld een praatje aanknoopte met magazijnbediendes en verkopers.²

Vanuit 'een vaag idee om maatschappelijk iets te veranderen' ging Rosenmöller in 1974 sociologie studeren aan de Universiteit van Amsterdam.³ Het Sociologisch Instituut was een marxistisch bolwerk, en Rosenmöller kwam terecht in het ultralinkse kamp. Hij sloot zich aan bij het Socialisties Studenten Kollektief, een clubje dat de werken van Marx, Lenin en andere revolutionairen bestudeerde. Later werd hij lid van de maoïstische Groep Marxisten Leninisten/Rode Morgen (GML), die net als de SP voortkwam uit de Kommunistiese Eenheidsbeweging Nederland (Marxisties Leninisties). Een belangrijke ervaring was een studiereis naar Albanië in 1976. Rosenmöller was diep onder de indruk van de samenleving zonder privébezit die hem werd voorgespiegeld. Hij had niet door dat hij in de maling werd genomen en zag overal gelukkige arbeiders en boeren die zich blijmoedig inzetten voor de gemeenschap.⁴ Het droeg ertoe bij dat hij zijn studie opgaf om als arbeider in de Rotterdamse haven voor de revolutie te gaan werken. Met behulp van een valse werkgeversverklaring en de leugen dat hij een schoolverlater van de mavo was, werd hij in 1978 aangenomen bij het stukgoedbedrijf Müller-Thomsen.

In de zomer van 1979 leek de kans gekomen om de havenarbeiders in een revolutionaire stemming te brengen. Rosenmöller wist met zijn partijgenoten de onvrede over een cao-akkoord aan te wakkeren en werd een van de leiders van een wilde staking. Het liep na vier weken uit op een veldslag met de Mobiele Eenheid. Rosenmöller werd opgepakt wegens het gooien van stenen. Een foto van zijn arrestatie haalde de voorpagina van *De Telegraaf*. Een paar dagen later vertelde hij in de *Haagse Post* over zijn bewondering voor de Chinese communistenleider Mao Zedong. 'Van Mao kan je gewoon ontzettend veel leren. Van wat-ie geschreven heeft ook. Wat hij in de praktijk heeft gebracht in China dat is gewoon een voorbeeld en nog steeds, vind ik. Er zijn bij ons ook contacten met China en Chinezen en wat je van die mensen hoort dat is toch geweldig?'⁵

De havenstaking was doodgebloed, volgens Rosenmöller doordat de CPN 'een voortdurende rem op de strijd' was geweest en 'het hele politieke apparaat van de reactie' op de stakers was losgelaten, 'ook de vakbond'.⁶ Achteraf zei hij erover dat de verloren staking een ommekeer in zijn leven had gebracht. Hij zou erdoor zijn gaan inzien 'dat de revolutionaire kracht van het proletariaat niet zo groot was als de boekjes van Marx en Lenin voorspiegelden'. Hij was bovendien nooit erg ideologisch gedreven geweest. 'Ik wilde niet sterven in dogmatiek. Ik ben altijd iemand geweest die zich richt op resultaat.' Vandaar dat hij opgelucht zijn 'ideologische ballast in de Nieuwe Waterweg kieperde'.⁷ Helemaal bevredigend is die verklaring niet, omdat hij na de staking nog drie jaar actief bleef in de GML. Hij verliet het partijtje pas eind 1982, vijf maanden nadat hij in een 'socialistische zelfkritiek' had geschreven dat zijn partijwerk bij Müller-Thomsen tot niets leidde. Bij zijn vertrek kritiseerde hij de 'dogmatiese' en 'sektariese' wijze waarop het marxisme-leninisme door de GML werd opgevat.⁸ Dat suggereert op zijn minst dat Rosenmöller zelfs toen zijn 'ideologische ballast' nog niet kwijt was.

Rosenmöller bleef zeven jaar havenarbeider, tot hij in 1985 bestuurslid van de Vervoersbond FNV werd. In 1987 kreeg hij nationale bekendheid toen hij optrad als leider van een staking tegen het gedwongen ontslag van 350 havenarbeiders in de stukgoedsector. Het werd de langste staking uit de geschiedenis van de Rotterdamse haven. Na een halfjaar sloot hij een akkoord met de werkgevers, die zich er alsnog bij neerlegden dat de afbouw van de stukgoedsector niet gepaard zou gaan met gedwongen ontslagen. In interviews heeft Rosenmöller altijd met genoeg gesproken over zijn tijd in de haven. 'Ik voelde me daar gewoon hartstikke thuis,' zei hij in 1996 tegen *Opzij*. Hij gaf toe dat het er in de haven niet vrouwvriendelijk toeging. 'Soms kwamen er verschrikkelijke teksten uit. Over vrouwen, maar ook over migranten [...] De grofste dingen. Over buitenlanders nog veel erger dan over vrouwen.' Maar het was wel eerlijk. 'Wat ik het leuke aan die mensen vond, was dat ze zo rechttoe, rechtaan waren.'⁹

Spijt van zijn extreemlinkse jaren heeft Rosenmöller nooit gehad en een schuld-bekentenis vond hij al helemaal niet nodig. Toen hem werd gevraagd of zijn keus voor het marxisme-leninisme een beginnersfout was, ontkende hij ook dat: 'Dat ligt toch wel even anders. Het streven naar rechtvaardigheid is in mijn leven altijd een heel dominante factor geweest. Je moet die keuze voor het marxisme plaatsen in het tijdsbeeld van toen [...] ik dacht langs deze weg voor de mensen wat te kunnen bereiken.'¹⁰

De periode in de haven was voor Rosenmöller enorm vruchtbaar. Hij leerde om te spreken in het openbaar en zich in verschillende milieus te bewegen. 'Zet mij in een bedrijfskantine en ik weet me met mensen te verstaan. Maar op een congres van VNO/NCW kan ik mijn draai ook vinden.'¹¹ Als vakbondsbestuurder had hij leren omgaan met macht en invloed. Het verwijt dat hij als oppositieleider gemakkelijk praten had, vond hij onterecht. 'Ik weet wat het is om met een pakket weggestuurd te worden en niet met dat pakket thuis te komen.'¹² Verder stond hij zich erop voor dat hij het echte leven kende. Hij wist 'hoe het er op de werkvloer aan toegaat', terwijl voor de meeste Kamerleden 'de enige brug met de samenleving wordt gevormd door de media'.¹³

Van backbencher tot oppositieleider

Rosenmöller werd na zijn vertrek uit de GML geen lid van een andere politieke partij. Hij stemde meestal PPR, maar bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1986 bracht hij een strategische stem uit op Wim Kok, de nummer twee op de lijst van de PVDA.¹⁴ In 1989 werd Rosenmöller vanuit de PPR gevraagd of hij op de kandidatenlijst voor GroenLinks wilde. Toen de eveneens gevraagde milieudeskundige Jacqueline Cramer afzag van een kandidatuur, kwam hij als hoogste onafhankelijke op de vierde plaats.¹⁵ De eerste twee jaar voelde hij zich in de Tweede Kamer als een kat in een vreemd pakhuis. Aan *Opzij* vertelde hij dat hij 's nachts in bed dacht 'ben je nou gelukkig? Nee, ik ben niet gelukkig'.¹⁶ Hij voelde zich in de

fractie eenzaam en vond het frustrerend dat de inbreng van GroenLinks vrijwel werd genegeerd. Ook voelde hij zich vervreemd van het echte leven en had hij er moeite mee dat hij onder druk werd gezet om standpunten te verdedigen waar hij niet achterstond. Dieptepunt was een optreden in het radioprogramma *Spijkers met Koppen*, waarin hij pleitte voor een verbod van de *Pin-Up Club*, het eerste seksprogramma op de Nederlandse televisie. De Kamerfractie had brieven gekregen van vrouwen die zich aan het programma ergerden en had besloten dat Rosenmöller als mediaspecialist zou zeggen dat het moest verdwijnen. Vanuit de vrouwenbeweging kreeg hij bijval, maar verder werd hij vooral belachelijk gemaakt. Rosenmöller stond weerloos, omdat hij eigenlijk vond dat de politiek zich niet met dit soort kwesties moest bemoeien.

Een keerpunt voor Rosenmöller was een reis in mei 1991 met de commissie-Buitenland van de Tweede Kamer naar Canada en de Verenigde Staten. Hij leerde daar collega's uit andere fracties beter kennen en raakte bevriend met vvd-Kamerlid Hans Dijkstal. 'We hebben vreselijk gelachen. We hebben genoten van de jazz in de kleine kroegjes in Washington,' schreef hij later in zijn memoires.¹⁷ Na de reis schreven ze samen een artikel over de integratie van minderheden in *de Volkskrant*. Het leverde hem een lovend briefje op van premier Ruud Lubbers (CDA).¹⁸ Rosenmöller maakte daarna met Dijkstal en Louise Groenman van D66 een initiatiefwet voor de bevordering van de arbeidsdeelname van allochtonen. De linkervleugel van GroenLinks wilde niet dat hij met de vvd samenwerkte, maar van de partijraad mocht hij ermee doorgaan. Vriend en vijand prezen hem vervolgens voor de kundige wijze waarop hij het voorstel door de Tweede en de Eerste Kamer loodste. Hij vond de samenwerking met Dijkstal en Groenman zo 'heerlijk' dat hij in 1992 pleitte voor 'een purperen coalitie' van PVDA, vvd, D66 en GroenLinks – het eerste pleidooi voor wat later 'Paars-plus' zou gaan heten.¹⁹

Vanaf het begin zagen velen Rosenmöller als ideale lijsttrekker. Hij representeerde het nieuwe van GroenLinks, was welbespraakt, zag er goed uit en had ondanks zijn maoïstische verleden een imago van vlotte zakelijkheid. In 1994 probeerde Ina Brouwer dat in de strijd om het lijsttrekkerschap tegen hem uit te spelen. Volgens haar kwam Rosenmöller 'niet boven de oppervlakte' uit en was hij net als voormalig vvd-leider Ed Nijpels 'een politicus die vooral jongeren aanspreekt en op korte termijn scoort'.²⁰ Ook later werd vanuit eigen kring wel gezegd dat hij te pragmatisch was en te weinig diepgang had.²¹ Rosenmöller oogstte echter vooral lof. Hij voerde als GroenLinks-leider stevig maar constructief oppositie, waarbij hij tegenover de plannen van het paarse kabinet van PVDA, vvd en D66 haalbare alternatieven probeerde te zetten. Om resultaat te boeken zocht hij zowel bondgenoten binnen de regeringscoalitie, als bij het CDA en de kleine christelijke partijen. Veel haalde hij niet binnen. Zijn belangrijkste initiatief, een wetsvoorstel om het recht op deeltijdarbeid vast te leggen, sneuvelde in 1996 in de Eerste Kamer. Wel werd hij al snel beschouwd als dé oppositieleider tegen Paars. De parlementaire pers riep hem in 1995 uit tot politicus van het jaar en in 1998 kreeg hij de tweejaarlijkse Thorbeckeprijs voor welsprekendheid.

Onder Paars waren de omstandigheden voor GroenLinks gunstig. Het CDA voerde onthutsend zwak oppositie en de PVDA en D66 waren kwetsbaar voor het verwijt dat het sociale beleid tekortschoot en er van milieubeleid weinig terecht kwam. Rosenmöller maakte daar goed gebruik van. Hij was een sterke debater en was 'op de een of andere manier meteen in vorm als de camera's aangaan'.²² Zonder steun van media-adviseurs was hij ook voortdurend bezig met zijn rol als televisiepersoonlijkheid. Onder de douche, tijdens het hardlopen en op andere loze momenten bedacht hij oneliners waarmee hij kon scoren. Hij kwam authentiek en betrouwbaar over. Daarbij hielp ook zijn uiterlijk: 'een kruising tussen Bambi en een roofvogel. Grote vertrouwenwekkende ogen boven een krachtige neus'.²³

Rosenmöller was populair bij journalisten, omdat hij in de saaie jaren van de paarse consensus voor leven in de brouwerij zorgde. Hij wist minister-president Kok te irriteren door diens zwakke plek, zijn sociale geweten, te zoeken. Maar Rosenmöller sprak de coalitie niet alleen aan op typisch linkse punten. Hij maakte zich bijvoorbeeld ook zorgen over de positie van Nederland, toen oud-premier Lubbers werd gepasseerd voor de functie van secretaris-generaal van de NAVO.

Niettemin was Rosenmöller herkenbaar 'groenlinks'. Hij vertelde graag dat hij zichzelf in de haven met een vies oud Opeltje had verplaatst, maar bij de overstap naar GroenLinks 'een klik in zijn hoofd' had gemaakt. Hij was 'fan van het openbaar vervoer' geworden en van Rotterdam naar Driebergen verhuisd, mede omdat daar een intercitystation was. De auto gebruikte hij alleen om op zaterdag boodschappen te halen en om op vakantie te gaan; net als de vroegere PVDA-leider Joop den Uyl was hij een kampeerder. Rosenmöller kocht onbespoten groenten en fruit, at niet elke dag vlees en had katoenen luiers gebruikt, maar was op den duur toch maar overstapt op pampers. 'Als ik mezelf moet typeren zeg ik: ik ben geen milieufanaat, wel probeer ik zo goed mogelijk om te gaan met het milieu.'²⁴ Kortom: een man in wie veel potentiële GroenLinks-stemmers zich konden herkennen.

Dienstauto's, vegetarisme en sportvisserij

De eerste vier jaar onder partijleider Rosenmöller was het rustig in GroenLinks. Er waren geen kwesties die de partij spleten en zijn positie was onomstreden. SP-aanvoerder Jan Marijnissen merkte op dat GroenLinks zich tot 'een Rosenmöller BV' ontwikkelde.²⁵ Ook journalisten hadden de indruk dat alles van hém afhing. 'In Den Haag wordt verwacht dat GroenLinks volledig in elkaar dondert op het moment dat Rosenmöller zou vertrekken,' schreef *Elsevier* voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1998.²⁶

Rosenmöller kon echter steunen op een hecht team. De Kamerfractie was eensgezind en werkte goed met het partijbestuur samen. Partijvoorzitter was sinds januari 1995 Ab Harrewijn. De zwaarlijvige voormalige industriepastor gold vanwege zijn inzet voor de minima als een vertegenwoordiger van de linkervleugel,

maar bleek als partijvoorzitter een bindende figuur.²⁷ Belangrijk was ook dat de grootste splijtzwam in het partijbestuur, Erik Meijer, in 1995 niet werd herkozen en zich daarna aansloot bij de SP. In zijn afscheidsbrief noemde hij zich een vertegenwoordiger van een stroming die van GroenLinks 'een nieuwe rode actiepartij' had willen maken. Volgens hem combineerde de SP 'het program en de rebelse opstelling van de PSP met het organisatiemodel en de doelgroepen van de voormalige CPN'.²⁸

De samenwerking tussen de belangrijkste geledingen van de partij kreeg in 1996 een semi-officieel karakter met de vorming van de strategiecommissie. Deze commissie, ook wel 'Strategisch Beraad' genoemd, viel samen met de partijtop. Lid waren de partijvoorzitter, de fractievoorzitters in de Eerste Kamer, de Tweede Kamer en het Europees Parlement, de nummer twee uit de Tweede Kamerfractie (de eerste jaren Marijke Vos), fractievoorzitter Tom van der Lee, een vertegenwoordiger van het wetenschappelijk bureau (in deze jaren Jos van der Lans), een vertegenwoordiger van het lokaal bestuur en de campagneleider.

De strategiecommissie zag ondanks de positieve ontwikkelingen wel reden tot zorg. Volgens de commissie was het partijkader te intern gericht en besefte het te weinig de noodzaak om electoraal te groeien.²⁹ Inderdaad waren de radicale sentimenten niet verdwenen en was de amendementencultuur nog springlevend. Duidelijk bleek dit op 9 en 10 januari 1998, toen het partijcongres het nieuwe verkiezingsprogramma vaststelde. GroenLinks wilde de koopkracht van mensen die al minstens drie jaar van een minimumloon of een minimumuitkering leefden met tien procent verhogen. Ook wilde de partij miljarden extra uitgeven aan zorg, onderwijs en milieu, en miljarden bezuinigen op defensie. Ondanks dit alles vond de linkervleugel het programma toch te rechts. De afdelingen dienden ruim duizend wijzigingsvoorstellen in en op het congres werd het programma flink naar links bijgesteld. Het congres bepaalde dat de koopkracht van alle uitkeringen met tien procent omhoog diende te gaan. De NAVO moest zo snel mogelijk verdwijnen, de overheid moest het vegetarisme stimuleren, ministers mochten geen dienstauto meer gebruiken en het staatshoofd moest voortaan worden gekozen door de Staten-Generaal. Een amendement om de sportvisserij te verbieden haalde het net niet.

Alle wijzigingen werden doorgevoerd zonder dat partijleider Rosenmöller zich ermee bemoeide. Hij leek het allemaal niet al te zwaar op te nemen. 'Zaken als de monarchie zijn geen speerpunt van ons beleid, maar slechts wat sentimenten van de achterban. [...] De toekomstige fractie zal zich meer op realistische thema's richten,' zo stelde hij na afloop van het congres.³⁰

De vaststelling van de kandidatenlijst, drie maanden voor de verkiezingen, leverde ditmaal nauwelijks problemen op. De partijtop had bepaald dat gezocht moest worden naar kwalitatief hoogwaardige kandidaten, zonder de kwaliteitseisen 'te laten vieren vanwege man/vrouw/allochtoon zijn'.³¹ De kandidatencommissie onder leiding van Ria Beckers wist niettemin zes vrouwen en drie allochtonen op de eerste twaalf plaatsen te krijgen. De vier hoogst geplaatste kandidaten waren

geen lid van een van de oude partijen geweest. Na Rosenmöller was Vos op twee gezet, de uit de PVDA afkomstige Femke Halsema als hoogste nieuwkomer op drie en Mohamed Rabbae op vier. Verder viel opnieuw de afwezigheid van de PPR op. De plaatsen vijf tot en met zeven waren voor oud-PSP'ers: Ineke van Gent, vakbondsbestuurder uit Groningen en representant van de linkervleugel, Hugo van der Steenhoven, die als wethouder in Utrecht de fiets ruim baan had gegeven ten koste van de auto, en Kees Vendrik, die tot 1993 fractiemedewerker was geweest en daarna bij het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer en het politiek-cultureel centrum De Balie was gaan werken. Op acht volgde Corrie Hermann, een tot voor kort partijloze bestuurder uit de gezondheidszorg. Van de zittende fractie had Sipkes besloten de Kamer te verlaten en was de Surinaamse 'gevoelspanner' Tara Singh Varma, die in 1994 in de plaats van Brouwer was gekomen, op een vermoedelijk onverkiesbare negende plaats gezet. De commissie noemde het gewezen CPN-lid 'een echte belangenbehartiger', maar vond dat ze 'in het directe parlementaire werk niet sterk functioneert'.³² Varma erkende dat cijfers en rationele analyses niet haar sterke kant waren en legde zich neer bij haar lage plaats. Na haar stond Harrewijn op tien, en de Iraanse vluchteling Farah Karimi op elf. Zij was in 1989 via Duitsland naar Nederland gekomen, waar ze aan de Rijksuniversiteit Groningen 'beleid en bestuur in internationale organisaties' had gestudeerd.³³ Tom Pitstra kreeg de twaalfde plaats. Op het congres probeerde hij een hogere positie te bemachtigen, maar de lijst werd ongewijzigd overgenomen.

De verkiezingscampagne van 1998

De strategiecommissie vond dat regeringsdeelname pas serieus moest worden overwogen als er voor GroenLinks wat te regeren viel. Daarvoor waren minstens vijftien zetels nodig. De commissie koos voor 'de strategie van de hink-stap-sprong': 'GroenLinks [...] is voor de verkiezingen van '98 met de hink van kwaliteitsoppositie begonnen en zet met de uitslag in '98 een eerste grote stap vooruit. Om uiteindelijk in 2002 de sprong te maken naar de positie van middelgrote partij, die een politiek van haalbare idealen voert en in aanmerking komt voor regeringsdeelname'.³⁴ GroenLinks moest het milieu en de sociale politiek centraal blijven stellen, en daarnaast een derde prioriteit ontwikkelen: de cultuurpolitiek in brede zin, inclusief thema's als onderwijs en zorg. De partij zou daarbij staan voor 'de ontspannen/onthaaste samenleving'. De strategiecommissie verwachtte dat de PVDA en de VVD van de Tweede Kamerverkiezingen een nek-aan-nekrace zouden maken tussen hun aanvoerders Kok respectievelijk Frits Bolkestein, waardoor GroenLinks opnieuw last zou krijgen van de machtsvraag. De partij kon hierop het best reageren door haar eigen idealen tegenover de paarse idealen te zetten en het belang van een goede oppositie te benadrukken.

Het campagne team, dat aanvankelijk geleid werd door Bram van Ojik maar na diens vertrek (hij werd voorlichter van minister Jan Pronk voor Ontwikkelings-samenwerking) door Joost Lagendijk, werkte deze ideeën verder uit. Er werd gemikt op zeven à negen zetels, het aantal waarop GroenLinks in het najaar van 1997 in de peilingen stond. De campagne werd – anders dan in 1994 – gericht op het vasthouden van de kiezers die al van plan waren op GroenLinks te stemmen. Eigen kiezersonderzoek toonde aan dat voor bijna de helft daarvan de PVDA een reëel alternatief was, terwijl bijna een kwart wel wat zag in D66 of de SP. Toch meende het campagne team reden tot optimisme te hebben. De eigen kiezers vonden GroenLinks en vooral Rosenmöller sympathiek en betrouwbaar, en steunden de koers om idealisme te vertalen in haalbare alternatieven.³⁵

Ditmaal werd een inhoudelijke campagne gevoerd, zonder ‘frivole pseudo-events als bokswedstrijden en houseparties’.³⁶ GroenLinks ging ervan uit dat Paars zou worden voortgezet. De partij wees volgens het campagneplan bestuurlijke verantwoordelijkheid niet af: ‘Als we in staat zijn een wezenlijk deel van ons programma uit te voeren, dan willen we wel degelijk besturen.’ Zij hield er echter niet naar: ‘De flirt met de regeringsmacht blijft ditmaal achterwege.’³⁷ De PVDA en D66 werden anders dan in 1994 stevig aangepakt. GroenLinks verweet hen dat ze zich de dominantie van de VVD lieten aanleunen en op veel punten principieel allang niet meer anders dachten. De PVDA werd aangevallen op haar ‘sociale tekort’, D66 op haar gebrekkige milieubeleid.

Lastiger vond GroenLinks het om haar positie te bepalen ten opzichte van de SP. Over deze partij werd in de voorbereiding van de campagne het meest gesproken.³⁸ De strategiecommissie meende dat de landelijke doorbraak van de SP het voor GroenLinks zowel moeilijker als makkelijker maakte: ‘moeilijker omdat zij een concurrent is aan de linkerkant. Makkelijker omdat zij voor een deel in de meest radicale hoek moet kruipen waar GroenLinks vroeger verplicht zat. Door hun aanwezigheid wordt het beeld van GroenLinks vanzelf minder extreem.’³⁹ Besloten werd ten opzichte van de SP een ‘gewapende vrede’ in acht te nemen.⁴⁰ ‘Polarisatie moet worden voorkomen. Niets vindt de kiezer zo irritant als kibbelend (klein) links.’⁴¹ GroenLinks noemde daarom de SP een aanwinst voor de oppositie.

GroenLinks voerde een goeddeels foutloze campagne. De gemeenteraadsverkiezingen, twee maanden voor de landelijke verkiezingen van 6 mei, pakten net als in 1994 goed uit. Opnieuw won GroenLinks er tientallen raadszetels bij. Anders dan vier jaar eerder bleef het ook daarna goed gaan. Ruim voor de verkiezingen werd duidelijk dat de PVDA de grootste partij zou blijven, waardoor er van een nek-aan-nekrace tussen de sociaaldemocraten en de VVD geen sprake was. Mede daardoor zakte GroenLinks tegen het slot niet weg, maar kon zij de winst in de peilingen juist uitbouwen. Kort voor de verkiezingen stond GroenLinks zelfs op veertien zetels. De PVDA had GroenLinks lang genegeerd, maar toen SP en GroenLinks samen het ongekende aantal van twintig zetels leken te kunnen halen, opende deze partij toch de aanval. Voor GroenLinks pakte dat niet slecht uit. PVDA-leider Kok trok telkens een zuur gezicht als hij met GroenLinks werd

geconfronteerd en ging in de fout toen hij GroenLinks in één adem met de SP diskwalificeerde als 'extreemlinks'.⁴² In het slotdebat wist Rosenmöller hem kwaad te krijgen. Maar de GroenLinks-aanvoerder had ook zichzelf niet helemaal in de hand. Hij maakte in het slotdebat een opgefokte indruk en was 'bits en bijterig'.⁴³

Lonkende regeringsdeelname

Op de verkiezingsavond bleek dat de gevreesde terugval beperkt was gebleven. GroenLinks had elf zetels behaald (zie tabel 3 in de bijlage). Ook links als geheel had in mei 1998 meer Kamerzetels in de wacht gesleept dan ooit: met D66 erbij 75. Doordat de SP van twee naar vijf gegaan was, waren de partijen links van de PVDA na een kwart eeuw terug op hun hoogtepunt uit 1972. De stemming op het GroenLinkse verkiezingsfeestje in Nieuwspoort was euforisch; er werd direct over toekomstige regeringsdeelname gespeculeerd. Een dag later werd in het partijbestuur vastgesteld dat de partij nu daarop moest worden voorbereid.⁴⁴ Het idee dat GroenLinks klaar was om te gaan regeren, nam vanaf dat moment een hoge vlucht. Zoals verwacht vormden PVDA, VVD en D66 hun tweede paarse kabinet, maar de glans was eraf. Rosenmöller voorspelde aan het eind van het jaar dat het kabinet de vier jaar niet zou volmaken. Als het zou vallen, dan zou GroenLinks er staan: 'wij zijn klaar voor de wisseling van de wacht'.⁴⁵

In mei 1999 leek het een paar dagen lang zo ver, toen D66 na het sneuvelen van het correctief referendum uit de regeringscoalitie stapte. Binnen GroenLinks leidde de kabinetscrisis tot euforische opwinding. Journalisten maakten al lijstjes van kandidaat-ministers. Vendrik en Van der Steenhoven werden genoemd voor Verkeer of Milieu, Halsema zou in aanmerking komen voor Justitie of Binnenlandse Zaken, Vos voor Landbouw en Rosenmöller zelf zou wel vice-premier en minister van Sociale Zaken worden.⁴⁶ Het ging allemaal niet door. De breuk in het kabinet werd gelijmd en Paars zou het nog drie jaar volhouden, maar het idee dat GroenLinks op de drempel van de Trêveszaal stond, werd er beslist niet minder op. De vraag leek meer wannéer GroenLinks zou gaan regeren, dan óf dat zou gebeuren.

In de media bleef de ster van Rosenmöller rijzen. Na het vertrek van Van Mierlo en Bolkestein gold hij als de 'ongekroonde koning van het parlement' en de meest gezaghebbende politicus na Kok.⁴⁷ Rosenmöller stelde dat regeringsdeelname geen uitgemaakte zaak was. De partij zou alleen meedoen als ze bij de volgende verkiezingen minstens net zo groot bleef, getalsmatig nodig was en wezenlijke veranderingen kon afdwingen. Maar hij toonde zich ook gretig. Zo liet hij zich voor Prinsjesdag 1999 in Armani-pak met stropdas fotograferen voor het Torentje.⁴⁸

Meer dan voorheen wekten ook partij en Tweede Kamerfractie de indruk er klaar voor te zijn. De nieuwe fractie was van hoog niveau. Financieel specialist Vendrik werd de grote tegenspeler van de liberale minister Gerrit Zalm van Financiën. Hij maakte als eerste voor de algemene politieke beschouwingen een

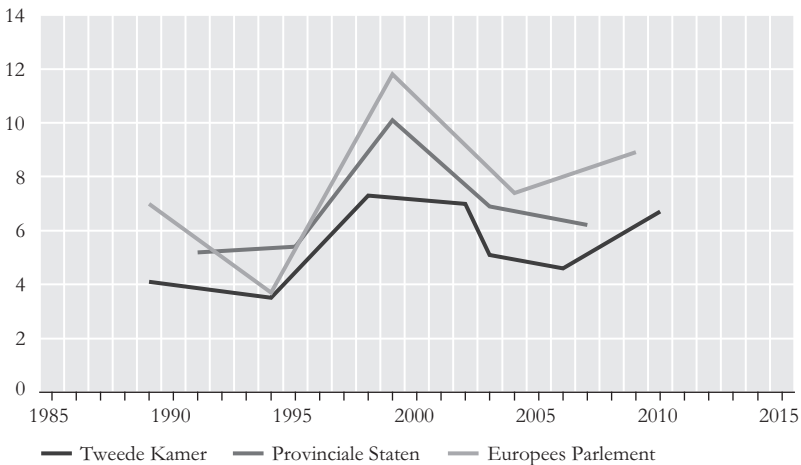
door het CPB doorgerekende tegenbegroting – een initiatief dat later door andere partijen werd overgenomen. Ook ontwikkelde hij in samenwerking met Financiën haalbare, budgetneutrale alternatieven voor onderdelen van het regeringsbeleid. Vendrik had ook principiële kritiek op het financiële beleid van paars, waarbij hij net als Den Uyl in de jaren zestig hamerde op de noodlottige ‘tweedeling tussen publieke armoede en private rijkdom’.⁴⁹ Volgens Vendrik maakte Zalm deze scherper door in tijden van hoogconjunctuur de belastingen te verlagen en investeringen in onderwijs, zorg en milieu tegen te houden.

Binnen GroenLinks bestond verrassend weinig weerstand tegen het idee van regeringsdeelname. De nieuwe partijvoorzitter Mirjam de Rijk, een voormalige activiste en journaliste, wilde aanvankelijk geen debat over regeringsdeelname organiseren vanwege ‘het gevaar dat mensen zich gaan verschansen in loopgraven en standpunten’.⁵⁰ Maar uit de vele artikelen over regeringsdeelname in *GroenLinks Magazine* en *De Helling* bleek dat slechts enkelingen meer in een permanente oppositierol voor hun partij zagen.⁵¹ Toen voorjaar 2000 de leden in dertien bijeenkomsten alsnog werden geraadpleegd, bleek een grote meerderheid in beginsel voor deelname aan het landsbestuur te zijn.⁵²

Het optimisme werd ook gevoed door de ontwikkelingen op lokaal en internationaal niveau. In 1998 werd in Duitsland een rood-groene coalitie gevormd, in 1999 traden in België de groene partijen Ecolo en Agalev tot het kabinet toe. Ook in Frankrijk, Italië en Finland zaten aan het einde van de twintigste eeuw groene partijen in de regering.⁵³ Op gemeentelijk niveau maakte GroenLinks steeds vaker deel uit van het bestuur. GroenLinks zat eind 1999 in 53 gemeenten in het college, waaronder Amsterdam, Rotterdam en Utrecht. In een publicatie over lokale bestuurservaringen stond dat GroenLinks in de gemeenten ‘uit de greep [was] geraakt van een activistisch kader dat een radicaal stempel op de partij drukte’.⁵⁴ Kenmerkend was ‘de professionalisering van de GroenLinks-politici van halve actievoerders tot bestuurders’.⁵⁵ In de helft van alle colleges werd samengewerkt met de VVD. ‘De wethouders stellen vast dat er met VVD-wethouders goed zaken is te doen, veel beter dan met PVDA-wethouders die arrogantie, gelijkhebbigheid en het gebruik van trucjes wordt verweten’.⁵⁶

Verder droeg aan de verwachtingen binnen GroenLinks bij dat de electorale opmars zich voortzette. In de peilingen stond de partij vanaf 1998 op circa vijftien zetels. Bij de Provinciale Statenverkiezingen van 3 maart 1999 kreeg ze landelijk 10,1 procent van de stemmen. Het aantal zetels in de Eerste Kamer verdubbelde van vier naar acht (zie tabel 5 in de bijlage). Bij de Europese verkiezingen kwam GroenLinks drie maanden later uit op 11,9 procent – het electorale hoogtepunt in de periode 1989-2010 (zie figuur 1). Hierdoor ging het aantal europarlementariërs van één naar vier. Ook in bijna alle andere landen van de Europese Unie boekten groene partijen winst. Volgens lijsttrekker Lagendijk hadden ze het tij mee doordat de Europeanen meer oog kregen voor postmaterialistische waarden.⁵⁷

Figuur 1. Stemmenpercentage GroenLinks bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer, Provinciale Staten en het Europees Parlement, 1989-2010

Bron: zie de tabellen 3, 4 en 5 in de bijlage

Meer dan voorheen zagen de andere partijen GroenLinks voor vol aan. Premier Kok negeerde Rosenmöller niet langer en nodigde hem een aantal keren uit voor overleg in het Torentje. Tijdens een bezoek van secretaris-generaal Kofi Annan van de Verenigde Naties (VN) mocht Rosenmöller met zijn vrouw aanzitten bij een diner in het Catshuis. Rosenmöller noteerde dat Kok tegen Annan zei: ‘Paul keeps us sharp.’⁵⁸ PVDA-minister Klaas de Vries stelde medio 2000 dat bij de vorming van een nieuw paars kabinet GroenLinks zou moeten aanschuiven. Rosenmöller en Dijkstal, die Bolkestein was opgevolgd als vvd-leider, zeiden in een reactie dat de programmatische afstand tussen hun partijen wel erg groot was, maar sloten Paars-plus, zoals het nu genoemd werd, niet uit.⁵⁹ Aangezien Rosenmöller de kans op een linkse meerderheid van PVDA, GroenLinks en D66 gering achtte – de SP werd nog niet als mogelijke regeringspartner beschouwd – lag een coalitie met CDA en PVDA echter het meest voor de hand.⁶⁰

Begin 2001 namen twaalf wethouders van CDA en GroenLinks hierop een voorshot met een manifest onder de titel *Een nieuwe lente*. In het stuk, geschreven op initiatief van de Rotterdamse wethouders Herman Meijer (GroenLinks) en Sjaak van der Tak (CDA), stelden de twaalf dat ze hun bekomst hadden van het neoliberale beleid. De politiek moest weer aansluiting vinden bij de gemeenschapszin in de samenleving.⁶¹

Ook op landelijk niveau sprak GroenLinks mee over regeringssamenwerking. Rosenmöller kon het persoonlijk goed vinden met Dijkstal en D66-leider Thom

de Graaf. Het contact met CDA-leider Jaap de Hoop Scheffer was redelijk. Tijdens een reis van de fractievoorzitters van de vijf grootste partijen naar Zuid-Afrika, in maart 2000, bespraken Rosenmöller, Dijkstal, De Graaf en De Hoop Scheffer 'met de wijn als hulpmiddel' uitgebreid en openhartig wie na de Kamerverkiezingen van mei 2002 met wie zou kunnen gaan regeren. Volgens Rosenmöller hielp het dat de afstandelijke PVDA-fractie leider Ad Melkert er op dat moment niet bij was.⁶² Aan het eind van het jaar pleitte PVDA-vicefractievoorzitter Adri Duivesteijn voor een coalitie van PVDA, CDA en GroenLinks. Volgens een enquête van *NRC Handelsblad* wilde ook een ruime meerderheid in de sociaaldemocratische Tweede Kamerfractie een coalitie met GroenLinks. Hoewel Melkert zei dat hij zijn fractiegenoten had ontraden aan de enquête mee te doen, vulden 38 van de 45 fractieleden hem toch in. Van hen vonden 27 GroenLinks rijp voor regeringsdeelname en wilden 19 de volgende keer een andere coalitie dan paars.⁶³ Duivesteijn nam een paar maanden later het initiatief tot geheime verkennende gesprekken met het CDA en GroenLinks, waaraan Vos en Vendrik deelnamen voor GroenLinks. Melkert wilde er officieel niets van weten, maar in feite gebeurde het met zijn volledige medeweten.⁶⁴

Tot veel concreets leidde het niet. GroenLinks hield vooral ten opzichte van de christendemocraten afstand. De partijtop vond 'dat het CDA een spagaatpartij blijft waaraan onmiskenbaar de geur van onbetrouwbaarheid kleeft en waarmee niemand graag samenwerkt [...] Niemand wil het CDA weer in het zadel helpen'.⁶⁵ Bovendien zou samenwerking met GroenLinks voor het CDA lastig zijn. Het kader zou het wel willen proberen, maar de partijleiding wist 'dat haar electorale achterban niet veel moet hebben van die "links-radicalen".'⁶⁶ De vervanging van De Hoop Scheffer door Jan Peter Balkenende in de herfst van 2001 bracht in de ogen van GroenLinks geen verandering. In elk geval moest GroenLinks ook de mogelijkheid van een coalitie met de VVD openhouden. 'Wij moeten ons niet uitleveren aan Balkenende of Duivesteijn door alleen een coalitie van CDA en GroenLinks als alternatief voor paars te bestempelen.'⁶⁷

Worsteling met de NAVO

In de ontwikkeling tot potentiële regeringspartij zette GroenLinks in de jaren 1998-2000 weer een belangrijke stap door verder afstand te nemen van het pacifisme en antimilitarisme. De partij stemde in met de NAVO-bombardementen op Servië en liet het uitgangspunt vallen dat de NAVO zo snel mogelijk moest worden opgeheven. De spanningen over deze kwesties liepen binnen de partij af en toe hoog op. *Diehards* als Pitstra, oud-EVP'er Hans Feddema, oud-PSP-fractievoorzitter Bram van der Lek en voormalig PVDA-activist Piet Reckman verzetten zich luidruchtig tegen de nieuwe koers.

De kwestie begon te spelen in het najaar van 1998, toen de NAVO met luchtaanvallen dreigde als de Servische president Milosevic zijn troepen niet zou weghalen

uit de provincie Kosovo, waar de spanning tussen de Servische minderheid en de etnisch-Albanese meerderheid hoog opliep. De Tweede Kamerfractie besloot eventuele luchtacties van de NAVO met Nederlandse F-16's te steunen. Daarbij gaf de dreigende humanitaire ramp in Kosovo de doorslag. Tienduizenden etnisch Albanese vluchtelingen waren, met de winter voor de deur, de bossen en de bergen ingevlucht voor het Servische geweld. Volgens de fractie was het NAVO-dreigement de enige mogelijkheid om genocide te voorkomen.⁶⁸ Dit standpunt maakte binnen de partij heftige emoties los. Pitstra en Feddema waarschuwden dat bombardementen juist tot escalatie van het geweld tegen de Albanen zouden leiden. Het partijbestuur was verdeeld. Buitenlandsecretaris Kees Kalkman, die werkte bij het antimilitaristisch onderzoekscollectief Amok, zei tijdens een roerige bijeenkomst op het partijkantoor dat GroenLinks zich schuldig maakte aan het voorbereiden van oorlog. 'Dit is gewoon een misdrijf tegen de vrede.'⁶⁹

Milosevic trok zich onder druk van het NAVO-dreigement terug, maar vanaf januari 1999 nam het geweld in Kosovo weer toe. Toen Servië weigerde in te stemmen met een internationaal akkoord, ging de NAVO op 24 maart over tot bombarderen. Een dag daarvoor had de Tweede Kamerfractie van GroenLinks geconcludeerd dat dit onafwendbaar was. De fractie was eensgezind, maar de twijfel sloeg toe toen bleek dat Servië antwoordde met het opvoeren van het geweld tegen de bevolking. Op verzoek van Karimi kwam de fractie al snel bijeen voor crisisoverleg. Kort daarop werd gesproken met onder anderen minister Jozias van Aartsen van Buitenlandse Zaken en IKV-voorman Mient Jan Faber. Daarna meldde Rosenmöller in de Kamer dat Karimi en Van Gent het fractiestandpunt niet langer steunden. Zij vonden dat de bombardementen onmiddellijk moesten worden gestaakt. Beide partijen benadrukten dat alle fractieleden er mee worstelden. In een verklaring schreven Rosenmöller en Vos dat de voor- en tegenargumenten dicht bij elkaar lagen.⁷⁰ Rabbie zei dat de fractie had moeten kiezen tussen de pest en de cholera. Volgens Van Gent was aanvankelijk '51 procent in mij vóór luchtacties en 49 procent tegen. Ik heb er na mijn besluit nog de hele nacht over gepiekerd. En dan zie je de beelden op CNN waar ik al bang voor was. [...] 60 procent in me is nu tegen luchtacties.'⁷¹

Op een discussiebijeenkomst in Utrecht begin april was er minder begrip. Partijvoorzitter De Rijk riep haar partijgenoten op niet te vervallen in een houding van morele superioriteit, maar dat was aan een deel van de tweehonderd aanwezigen niet besteed. Cor Ofman, die voorzitter van de EVP was geweest, zei dat 'bombarderen niet spoort met wat God zegt'.⁷² Volgens Pitstra had de fractie GroenLinks verantwoordelijk gemaakt voor een humanitaire ramp. 'Ze dachten te kunnen kiezen tussen de cholera en de pest. Maar ze kregen beide.'⁷³

Het partijbestuur besloot de kwestie op 24 april te laten beslechten door de partijraad. Rosenmöller deed daar een emotioneel beroep om vertrouwen in de Kamerfractie te tonen en geen eenzijdige stopzetting van de bombardementen te eisen. Zo'n stap – waar Servië niets tegenover zou hoeven te stellen – zou volgens hem Milosevic aanmoedigen om door te gaan met het geweld. Vanuit het standpunt

van Rosenmöller ging het bij de stemmingen op de partijraad maar net goed. Een motie waarin de opstelling van de fractie werd afgewezen, werd met slechts twintig tegen vijftien stemmen verworpen. Bij een motie voor een eenzijdige bombardementspauze staakten de stemmen, waardoor ook deze verworpen was. De partijraad besloot wel dat de fractie haar standpunt moest heroverwegen bij nieuwe aanvallen op civiele doelen. Daarmee werd verwezen naar recente bombardementen op de Servische staatstelevisie en op bruggen en fabrieken.

Rosenmöller toonde zich na afloop van de partijraad opgelucht. Voor hem 'waren de afgelopen vier weken de moeilijkste uit [zijn] loopbaan' geweest.⁷⁴ In de Kamer kondigde Vos aan dat GroenLinks de steun aan de luchtacties zou intrekken als de NAVO haar aanvallen duidelijk naar burgerdoelen zou verschuiven. Nadat de Chinese ambassade in Belgrado was getroffen, was voor het partijbestuur de maat vol. Het bestuur liet de fractie weten dat de steun aan de bombardementen moest worden ingetrokken. De Kamerfractie werd evenwel 'door de gong gered'.⁷⁵ Na een diplomatiek initiatief van Rusland trok Milosevic zijn troepen terug uit Kosovo, waarop de NAVO op 10 juni de bombardementen staakte.

De discussie kreeg een vervolg toen de Tweede Kamerfractie zich in oktober 1999 'na een stevige discussie' achter de nota *De krijgsmacht als vredesstichter* van defensiewoordvoerder Harrewijn schaarde. Harrewijn schreef hierin dat GroenLinks de NAVO moest aanvaarden; het standpunt dat de verdragsorganisatie zo snel mogelijk moest worden opgeheven, was volgens hem niet meer te handhaven.⁷⁶ De oorlogen in Bosnië en Kosovo hadden duidelijk gemaakt dat de VN en de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE), waarop GroenLinks haar hoop had gevestigd, vleugellam waren.

De partij organiseerde een serie bijeenkomsten in het land over het nieuwe fractiestandpunt, waarbij de linkervleugel zich opnieuw hard tegen de fractie keerde en vaak een groot deel van de zaal meekreeg. Pitstra vond de NAVO 'nog steeds een Koude Oorlogsproduct dat een sta-in-de-weg vormt voor een pan-Europees veiligheidsbeleid'.⁷⁷ De NAVO trok 'nieuwe scheidslijnen door Europa' en hield bovendien vast aan haar verwerpelijke nucleaire doctrine. In een radiodiscussie noemde hij Harrewijn 'de zoveelste dominee die de wapenen zegent'.⁷⁸

Het partijbestuur stelde een werkgroep in onder leiding van Wim de Boer, die aan een gezamenlijke resolutie over vrede en veiligheid moest werken.⁷⁹ Ook Harrewijn en Pitstra werden hiervan lid. Na weken van vergaderingen kwamen ze wel nader tot elkaar, maar over de NAVO werden ze het niet eens. In de conceptresolutie die aan het congres werd voorgelegd, stonden twee varianten. Volgens de ene moest 'niet uitgesloten worden' dat de NAVO een rol kon spelen 'bij het bouwen van een breder Europees veiligheidssysteem'; volgens de andere moest de NAVO worden vervangen 'door een nieuw op te bouwen regionale vredesmacht van de VN'.⁸⁰

Op het partijcongres op 18 maart 2000 ging het er opnieuw fel aan toe. Buitenlandsecretaris Kalkman riep het congres tegen de zin van de rest van het

bestuur op voor een motie te stemmen waarin de opstelling van de Kamerfractie tijdens de Kosovo-oorlog alsnog werd afgekeurd. Hij noemde 'de steun aan de NAVO-bommen een verkeerd signaal omdat nu gedacht wordt dat met GroenLinks valt te marchanderen'.⁸¹ De motie werd met een kleine meerderheid verworpen. In de kwestie van de NAVO leed de fractie een nederlaag: deze organisatie moest worden vervangen door een VN-vredesmacht. Na afloop zeiden Rosenmöller en Harrewijn dat de partij toch een stapje vooruit had gezet. Rosenmöller was tevreden dat de NAVO volgens het besluit van het congres nu in elk geval niet meer zo snel mogelijk hoefde te worden afgeschaft.⁸²

De discussie over Kosovo en de NAVO deed weinig af aan het imago van potentiële regeringspartij. Het beeld was juist dat de Tweede Kamerfractie 'een proeve van bekwaamheid' had afgelegd. Het feit dat GroenLinks er openlijk over discussieerde, werd gezien als teken van kracht, waarmee de partij zich positief onderscheidde van de PVDA, waarin het 'ijzig stil' bleef en 'het debat effectief werd gesmoord'.⁸³ Veel commentatoren legden een direct verband tussen het standpunt van de fractie en de drang om te gaan regeren. Zo stelde Mark Kranenburg in *NRC Handelsblad* dat Rosenmöller opereerde als 'iemand die klaar staat om de overstap naar het kabinet te maken. Dat is natuurlijk ook het écht interessante aspect van de opstelling van GroenLinks in de Kosovo-kwestie [...] Er wordt een partij getest op zijn regeringspotentie'.⁸⁴ Volgens Marcel ten Hooven in *Trouw* nam GroenLinks 'met aanvaarding van de NAVO een van de laatste struikelblokken weg voor het nemen van regeringsverantwoordelijkheid'.⁸⁵

Dat de nieuwe opstelling GroenLinks meer *regierungsfähig* maakte, was evident. Maar de discussie binnen de partij ging bijna uitsluitend over de zaak zelf. Het nieuwe standpunt was ook zeker zo moralistisch als het oude. De NAVO-bombardementen en de NAVO zelf werden niet aanvaard omdat dit in het Nederlandse of westerse belang zou zijn, maar omdat de voorstanders dachten hiermee de zaak van de mensenrechten het beste te dienen en genocide te kunnen voorkomen.

De zaak-Singh Varma

Aan de positieve stemming rond GroenLinks en Rosenmöller kwam in 2001 een einde. De partij kwam in het defensief doordat het politieke en maatschappelijke klimaat na de terroristische aanslagen van 11 september omsloeg. Maar al in de zomer waren de partij en haar leider langdurig negatief in het nieuws door onthullingen over het Kamerlid Tara Singh Varma.

Singh Varma, die afkomstig was uit de CPN, was in 1994 als eerste Surinaamse vrouw in de Tweede Kamer gekomen. Daarvoor had ze twaalf jaar in de Amsterdamse gemeenteraad gezeten. Ze werd gezien als boegbeeld van zwarte emancipatie. Ze was een activist en 'een politica uit kwaadheid', die de gevoelens van haar Surinaamse achterban verwoordde. Ook trad ze op als belangenbehartiger voor kansarmen en illegalen, die ze hielp met onderdak, medische zorg, voedsel en kleding.⁸⁶

Die stijl paste meer bij de CPN en de SP dan bij GroenLinks. Tussen de intellectualistische dertigers en veertigers in de GroenLinks-fractie viel ze uit de toon.

Al in haar CPN-tijd was Singh Varma in opspraak gekomen omdat ze met geld had gerommeld. Als penningmeester van het Grenada Komitee maakte ze 12.000 gulden zoek. In 1985 ontkwam ze aan een aanklacht wegens fraude doordat partijgenoten 6500 gulden 'bijlaptten'.⁸⁷ De affaire was in 1993 bekend bij de kandidatencommissie van GroenLinks, maar die deed er niets mee. Voorzitter André van Es 'ging ervan uit dat de CPN de zaak had uitgezocht'.⁸⁸ Kort na Singh Varma's installatie als Kamerlid in 1994 doken er echter opnieuw verhalen over op in de media. Zo zou ze haar voorgangster bij het Grenada Komitee er valselijk van hebben beschuldigd dat die met 3000 gulden uit de kas naar de Antillen was vertrokken.⁸⁹ Singh Varma ontkende eerst alles, maar gaf later toe dat ze slordig was geweest. Voor partijleider Rosenmöller was de zaak daarmee afgedaan. Nader onderzoek vond hij niet nodig: 'We zijn geen detectivebureau.'⁹⁰ Maar het partijblad stelde een paar weken later dat er nog veel onduidelijk was.⁹¹ Volgens de redactie had het antiracisme van GroenLinks geleid tot een taboe. 'Bij doofpotten van anderen staat GroenLinks vooraan. Maar bij een doofpot van de partij zélf hoor je niets.'⁹² Doordat er tegelijkertijd verhalen opdoken over verduistering van geld in een andere zaak, liet Rosenmöller alsnog onderzoek doen. Een commissie onder leiding van voormalig CDA-staatssecretaris Dieuwke de Graaff-Nauta gaf twee maanden later een gemengd oordeel. Ze concludeerde dat Singh Varma het Grenada Komitee had voorgelogen, haar voorgangster vals had beschuldigd, met valse kwitanties had gewerkt en geld had verduisterd. Andere beschuldigingen konden echter niet bewezen worden. Evenmin was gebleken dat Singh Varma zichzelf had verrijkt. De commissie merkte bovendien op dat het allemaal lang geleden was gebeurd.⁹³

Rosenmöller besloot dat Singh Varma kon blijven, al deelde in de fractie alleen Rabbae zijn positieve oordeel.⁹⁴ Het lijkt erop dat Rosenmöller de feiten niet volledig onder ogen wilde zien. Zeven jaar later bleek dat hij tijdens het onderzoek was geïnformeerd over een andere dubieuze zaak. Een betrokkene had hem verteld dat Singh Varma als penningmeester van een theatergroep 2000 gulden had verduisterd, waarvan ze na veel ontkenningen en smoesjes 350 gulden had terugbetaald. Rosenmöller liet het verhaal natrekken bij een andere betrokkene, die het bevestigde, maar liet De Graaff-Nauta er geen onderzoek naar doen.⁹⁵

In de jaren daarna bleef het aanvankelijk rustig rond Singh Varma. 'Moeder Tara' speelde in 1999 een glansrol toen ze zich als lid van de parlementaire enquêtecommissie Vliegkamp Bijlmermeer zeer betrokken toonde bij de bewoners van het rampgebied. In juni 2000 verscheen ze ineens in een rolstoel in de Tweede Kamer. Ze zou uitzaaiingen van kanker in haar hele lichaam hebben en nog maar drie maanden hebben te leven. De maanden daarop stonden in het teken van haar afscheid. Begeleid door een fractiemedewerkster reisde ze naar India, waar ze 250000 dollar per jaar uit haar, naar ze beweerde rijke, nalatenschap toezegde voor projecten voor arme kinderen.⁹⁶ Tijdens twee hindoeïstische afscheidsdiensten

trad Rosenmöller op als spreker. Het kabinet stelde de Singh Varmaprijs in voor mensen die zich hadden ingezet voor verbetering van de positie van allochtone vrouwen. Singh Varma zelf sprak in de media openhartig over ziekte en dood.

Op 29 mei 2001 werd in de Tweede Kamer de afscheidsbrief van Singh Varma voorgelezen. Daarin stond dat ze nauwelijks nog zelfstandig kon functioneren en tot het einde met warmte aan haar collega's zou denken. In feite hadden Rosenmöller en Halsema de brief geschreven.⁹⁷ Een paar dagen daarvoor had het *Algemeen Dagblad* onthuld dat talrijke personen en instellingen waren gedupeerd doordat Singh Varma financiële verplichtingen en beloftes niet was nagekomen.⁹⁸ Rosenmöller had naar aanleiding daarvan besloten dat zij haar Kamerlidmaatschap moest opgeven.

Op 20 juli 2001 verklaarden vervolgens vijf kennissen in het televisieprogramma *Opgelicht* dat Singh Varma helemaal geen kanker had. Ze zou de ziekte voorwenden om niet te worden aangesproken op de problemen die ze veroorzaakt had. Rosenmöller vroeg Varma nu voor het eerst om bewijs van haar ziekte. Ze noemde hem twee artsen en beloofde dat haar specialist contact met hem zou opnemen. Toen dat niet gebeurde, belde Rosenmöller de artsen zelf. De ene bleek niet te bestaan, de andere kende haar niet als patiënt. De volgende dag, een zondag, vertelde Rosenmöller haar wat hij had ontdekt. Omdat ze hysterisch reageerde, belde hij de psychiatrische crisisdienst. Samen met partijvoorzitter De Rijk stelde hij een persverklaring op waarin stond dat Singh Varma geen lichamelijke ziekte had en die ochtend onder behandeling van een psychiater was geplaatst.⁹⁹ De dag daarop vertrok hij met zijn gezin voor een vakantie naar Frankrijk.

Terwijl Rosenmöller in Frankrijk probeerde bij te komen, bleef de kwestie in Nederland het nieuws beheersen. Uit nieuwe onthullingen kwam het beeld naar voren van iemand die altijd een bedriegster was geweest en zichzelf met smoesjes, leugens en voorgewende ziektes overeind had gehouden.¹⁰⁰ Velen bleken allang te hebben geweten dat ze niet spoorde. Het was moeilijk voorstelbaar dat haar fractiegenoten niets hadden gemerkt. GroenLinks werd onoplettendheid en onverschilligheid verweten. Rosenmöllers leiderschapskwaliteiten werden ter discussie gesteld. Ook werd verondersteld dat GroenLinks voor allochtonen minder kritisch was.¹⁰¹

Pas na een maand, terug van vakantie, ging Rosenmöller op de zaak in. Hij zei dat hij belazerd was en zich belazerd voelde. Samen met zijn fractiegenote Halsema had hij Singh Varma geregeld thuis bezocht. Ze hadden intensieve gesprekken met haar gevoerd. Al een jaar tevoren had hij bij geruchte gehoord dat ze niet ziek zou zijn. Ook had hij aanwijzingen gekregen dat ze ernstige financiële problemen had en mensen en instellingen had gedupeerd. Hij had het met haar besproken, maar niet doorgevraagd. 'Als je in de huiskamer spreekt over de naderende dood, twijfel je niet als je de deur achter je sluit.'¹⁰² In een brief aan alle partijleden schreven Rosenmöller en De Rijk over de kwestie dat 'op basis van een enkel gerucht, dat slechts indirect tot ons kwam, het vertrouwen in haar niet kon worden opgezegd'. Ook was het 'te gemakkelijk om met de kennis van nu te zeggen' dat

Singh Varma in 1994 uit de fractie had moeten worden gezet. Het tweetal keerde zich tegen suggesties dat ‘het allochtoon zijn van betrokkene een doorslaggevende rol heeft gespeeld’.¹⁰³

Rosenmöller en Halsema hebben later gezegd dat ze wel degelijk twijfelden aan Singh Varma’s ziekteverhaal, maar dat ze die twijfel wegdrukten omdat ze het onethisch vonden om iemand die op sterven lag aan een verhoor te onderwerpen.¹⁰⁴ Dan nog is het verbazingwekkend dat Rosenmöller zo laat naar de artsen van Singh Varma heeft gevraagd. Volgens een reconstructie van de makers van *Opgelicht* negeerden GroenLinks en Rosenmöller acht aanleidingen voor nader onderzoek.¹⁰⁵ In elk geval maakte het hen vatbaar voor het verwijt dat ze te soft waren geweest en, omdat Singh Varma een stemmentrekker in Surinaamse kring was, misschien ook wel te opportunistisch.

De oorlog tegen het terrorisme

De kwestie-Singh Varma bleef prominent in het nieuws tot de aanslagen van 11 september. Voor GroenLinks waren de terreurdaden de inleiding tot nieuwe beproevingen. Premier Kok verklaarde dat ook Nederland in oorlog met het internationale terrorisme was en dat Nederlandse troepen mogelijk zouden meedoen aan de oorlog tegen het terrorisme. Er zou dan geen tijd zijn voor parlementaire goedkeuring vooraf. Tijdens de algemene beschouwingen zei Rosenmöller dat GroenLinks de regering geen ‘blanco cheque’ gaf. Maar anders dan tijdens de Kosovo-oorlog was voor een genuanceerde benadering weinig ruimte. Na 11 september werden ondubbelzinnige keuzes verwacht. Rosenmöller werd in de Tweede Kamer in het nauw gedreven door Melkert, die hem vroeg of hij de regering nu wel of niet het vertrouwen schonk. Rosenmöller was zijn veelgeprezen heldere debatterestijl kwijt en ging van de spanning steeds harder, hoger en wolliger praten.¹⁰⁶ Het kwam erop neer dat hij geen ‘ja’ en geen ‘nee’ zei. Later voegde hij eraan toe dat hij ‘een militaire component’ steunde, mits die ‘gericht, proportioneel en effectief’ zou zijn.¹⁰⁷

Na het begin van de Amerikaans-Britse bombardementen op Afghanistan, op 7 oktober, hield Rosenmöller aan die lijn vast. Zijn fractiegenote Karimi, in deze kwestie woordvoerder, noemde de aanvallen onvermijdelijk, maar zei ook dat GroenLinks ‘niemand een vrijbrief’ gaf. De actie mocht niet gericht worden tegen burgerdoelen en er waren inspanningen nodig om de vluchtelingen tegen het geweld in Afghanistan te beschermen. Wel liet Karimi blijken dat de bombardementen niet beperkt konden blijven tot de luchtafweer en andere militaire installaties van Bin Laden en de Taliban, zoals de linkervleugel van haar partij wilde. Onder de Taliban was Afghanistan namelijk verworpen tot ‘een roversnest dat wordt gerund door criminelen en extremisten’.¹⁰⁸

Net als tijdens de Kosovo-oorlog liepen de emoties binnen GroenLinks hoog op toen al in de eerste dagen bleek dat er op grote schaal burgerdoden vielen. Op

bijeenkomsten met de achterban vielen weer harde woorden. Afdelingen, Statenfracties en de jongerenorganisatie Dwars keerden zich publiekelijk tegen het fractiestandpunt. Partijbestuurder Kalkman riep de Kamerfractie in *de Volkskrant* op de aanvallen te veroordelen.¹⁰⁹ Ook binnen de fractie was verdeeldheid. Bijna de helft van de GroenLinks-Kamerleden, onder wie Halsema, voelde weinig voor steun aan de inval in Afghanistan.¹¹⁰ Pitstra, die als opvolger van Singh Varma in de Tweede Kamer was gekomen, keerde zich openlijk tegen het fractiestandpunt. Hij staakte zijn verzet toen Rosenmöller beloofde dat hij zou vragen om een bombardementspauze. Maar nadat het kabinet had gezegd dat zo'n onderbreking niet mogelijk was, nam Pitstra opnieuw in het openbaar stelling tegen het fractiestandpunt. Hij zei dat GroenLinks zich liet meezuigen in 'een vuile oorlog'.¹¹¹

Op 2 november vroegen GroenLinks en haar zusterpartijen in Duitsland, Frankrijk en België aan hun regeringen om bij de Verenigde Staten aan te dringen op een bombardementspauze. Maar in de partij hield het rumoer aan. In de Eerste Kamer verzette Leo Platvoet zich. In de Tweede Kamer zegde Van Gent haar steun aan de bombardementen op. Op de dag dat Kaboel viel, op 13 november, ging de Tweede Kamerfractie als geheel om. In het omzichtige taalgebruik waarop Rosenmöller was overgegaan, besloot de fractie althans tot 'opschorting' van haar 'geclausuleerde steun'. Als argument noemde Rosenmöller dat er geen garantie was voor een geordend bestuur.¹¹² De door de geallieerden gesteunde Afghaanse strijdgroepen dreigden volgens hem etnische zuiveringen uit te voeren.

In de politiek en de media riep Rosenmöller hiermee hoon over zich af. *De Volkskrant* verweet hem de discussie met de dissidenten in de partij te ontwijken.¹¹³ *NRC Handelsblad* stelde dat GroenLinks niet de indruk wakte zich bewust te zijn van haar bescheiden positie in 'de grotemensenwereld'.¹¹⁴ In de Tweede Kamer zei vvd-leider Dijkstal dat hij nu zeker wist dat met GroenLinks niet te regeren viel. Ook in de peilingen zat GroenLinks in zwaar weer. Na 11 september zakte GroenLinks in twee maanden van vijftien naar elf zetels. Na de koerswending gingen daar nog twee zetels vanaf. In januari 2002 gaf Rosenmöller toe dat hij het niet goed had gedaan. Zijn standpunt was volgens hem niet helder geweest omdat hij krampachtig had gezocht naar een compromis waar de hele fractie achter kon staan. Hij had duidelijk moeten zeggen dat GroenLinks de aanval op Afghanistan steunde, maar op sommige onderdelen kritiek had.¹¹⁵

'Voor een nieuw evenwicht'

Rosenmöller en De Rijk begonnen 2002 met een brief waarin ze de 15.000 partijleden opriepen in de komende campagnes voor de gemeenteraads- en Tweede Kamerverkiezingen 'eensgezind te werken aan een klinkende uitslag'. GroenLinks had het afgelopen halfjaar forse kritiek gekregen. Dat was wennen, maar het moest ook niet worden overdreven, 'immers alle partijen liggen regelmatig onder vuur'.¹¹⁶

GroenLinks ging de verkiezingen in met de slogan 'Voor een nieuw evenwicht'. In 1998 had de partij campagne gevoerd met de oppositieleus 'Voor de verandering'. Ditmaal wilde GroenLinks de kiezer duidelijk maken dat het wilde regeren. GroenLinks mikte op vijftien zetels. De campagne werd gericht op kiezers die ooit GroenLinks hadden gestemd of dat nu voor het eerst van plan waren. Uit kiezersonderzoek bleek dat deze electorale achterban geen frontale aanval op Paars wilde, maar wel een groener en sociaal beleid. De leus 'Voor een nieuw evenwicht' liet zien dat dit ook de lijn van GroenLinks was. De partijtop had een weinig positief beeld van Paars, maar beseftte dat ze rekening moest houden met de populariteit van de coalitie van PVDA, VVD en D66. 'Door zelf ook af en toe de goede dingen van Paars te noemen voorkomen we een te hoge zuurgraad in ons optreden en kunnen we minder gemakkelijk in de armen van het CDA worden gedwongen.'¹¹⁷ GroenLinks erkende daarom aan de ene kant dat Paars had bijgedragen aan de creatie van welvaart en werk, en veel had bereikt op immateriële punten – zoals het homohuwelijk en de soepele euthanasiewet. Aan de andere kant benadrukte de partij dat Paars ernstig tekortgeschoten was op milieu- en sociaal gebied. GroenLinks legde ditmaal meer nadruk 'op de bestrijding van de publieke armoede in onderwijs en zorg, dan op de bestrijding van de stille armoede bij de minima'. Daarnaast stelde ze tegenover de verharding van het asiel- en integratiebeleid respect en verdraagzaamheid centraal.¹¹⁸

Op het partijcongres over het verkiezingsprogramma in januari 2002 werd de negatieve stemming van het voorgaande halfjaar doorbroken. De media constateerden dat de oude Rosenmöller helemaal terug was.¹¹⁹ De partijleider kreeg tijdens zijn toespraak meermalen een donderend applaus. Bovendien keurde het congres het conceptverkiezingsprogramma vrijwel ongewijzigd goed. Het programma bepleitte als vanouds forse investeringen in onderwijs, zorg en milieu, en een verhoging van de uitkeringen van de minima met tien procent. Van afschaffing van de monarchie, een gekozen staatshoofd en spoedige opheffing van de NAVO was echter geen sprake meer.

Een paar dagen later werd de ontwerp kandidatenlijst gepresenteerd. Dat Rosenmöller weer lijsttrekker zou worden, had hij al aangekondigd bij de tiende verjaardag van de partij, in november 2000. Om het mogelijk te maken, waren de partijreglementen veranderd. Bij de totstandkoming van GroenLinks was vastgelegd dat vertegenwoordigers van de partij maximaal drie termijnen mochten blijven zitten. De regel moest de vernieuwing stimuleren en voorkomen dat dezelfde mensen te lang aan de touwtjes zouden trekken. Het partijbestuur wilde de regel handhaven, maar voorkomen dat Rosenmöller en succesvolle wethouders moesten vertrekken. Daarom stelde het bestuur voor om het congres en de afdelingen het recht te geven Kamerleden en raadsleden een vierde termijn te gunnen. Een vijfde termijn wilde het bestuur niet mogelijk maken.¹²⁰ Rosenmöller zelf wilde van de hele regel af, maar het congres volgde het bestuur.

De ontwerprijst had een sterk randstedelijk karakter. De nummers twee tot en met vijf woonden in Amsterdam: Halsema op twee, Vos op drie, Wijnand

Duyvendak op vier en Vendrik op vijf. De hoogste geplaatste nieuwkomer, Duyvendak, was als directeur van Milieudefensie en strijder tegen de uitbreiding van de luchthaven Schiphol de bekendste milieuactivist van het land. Ook binnen de partijtop was hij goed bekend: hij was de levenspartner van partijvoorzitter De Rijk en de broer van Jan Willem Duyvendak, de voorzitter van de commissie die het verkiezingsprogramma had geschreven. Karimi was op zes de eerste allochtoon. De enige andere allochtoon bij de eerste twaalf was de Marokkaans-Nederlandse journaliste Naïma Azough op tien. Na de affaire-Singh Varma zag GroenLinks er scherper op toe dat allochtone kandidaten voldeden aan dezelfde kwaliteitseisen als autochtone.¹²¹

Opmerkelijk was dat Rabbæ de Tweede Kamer moest verlaten. De voorzitter van de kandidatencommissie, Herman Meijer, zei dat hij had begrepen dat Rabbæ alleen een plaats bij de eerste vier wilde, maar Rabbæ ontkende dat en was 'verbijsterd, boos, woedend en ziedend'. Marokkaanse instellingen riepen het congres op de 'treurige misstap' van de commissie recht te zetten.¹²²

Ook Pitstra stond niet op de lijst. Fractiegenoten hadden geklaagd dat er na zijn komst een sfeer van wantrouwen in de tot dan toe hechte fractie was ontstaan. De commissie schreef dat hij het vermogen miste om in teamverband te werken. 'Wij missen bij Tom inzicht in de effecten van zijn optreden dat als uitermate solistisch moet worden omschreven.'¹²³ Pitstra zelf vond dat de fractie krampachtig met kritiek omging en voorspelde dat het congres hem in februari alsnog een verkiesbare plaats zou geven. In 1999 was dat ook gebeurd toen de kandidatencommissie hem niet wilde terugzien in de Eerste Kamer. Ditmaal redde hij het echter niet. Het congres nam de lijst van de kandidatencommissie tot en met plaats elf over. Pitstra stelde zich zes keer kandidaat voor een plaats, maar werd telkens verslagen, waarna hij het opgaf. Rabbæ legde het hoofd in de schoot nadat hij voor de plaatsen zeven, acht en negen nipt was verslagen. Rabbæ zei dat hij niemand iets verweet, waarna Rosenmøller hem onder luid applaus prees als een groot politicus.

Het gevecht met Fortuyn

Op de ochtend van het congres van 9 februari verscheen in *de Volkskrant* het interview waarmee Pim Fortuyn zich tot het middelpunt van de politieke strijd maakte. Hij noemde de islam een achterlijke cultuur, zei dat als het aan hem lag 'er geen islamiet meer inkwam' en pleitte voor het schrappen van het discriminatieverbod, artikel 1 van de grondwet.¹²⁴ Fortuyn was drie maanden eerder, in november 2001, lijsttrekker geworden van de nieuwe partij Leefbaar Nederland, die daarna in de peilingen was gegroeid tot vijftien à twintig zetels. Het interview met *de Volkskrant* leidde nog dezelfde dag tot een breuk tussen hem en Leefbaar Nederland. Ook bij andere partijen leidde het tot heftige reacties. Melkert, die Kok als PVDA-lijsttrekker was opgevolgd, zei dat Fortuyn een grens had overschre-

den 'die je niet mag passeren... Nederland wordt wakker'. vvd-leider Dijkstal noemde artikel 1 'het hart van onze beschaving', ingesteld 'omdat we nooit meer naar de nazi-tijd terugwilden'. D66-leider De Graaf citeerde het dagboek van Anne Frank: 'Ik hoop maar één ding, dat deze haat van voorbijgaande aard zal zijn.'¹²⁵ Rosenmöller zei onder luid applaus op het partijcongres: 'Dit is niet gewoon rechts, dit is extreemrechts.'¹²⁶

Twee dagen later kondigde Fortuyn aan dat hij op 15 mei aan de Tweede Kamerverkiezingen zou meedoen met een eigen lijst: de Lijst Pim Fortuyn (LPF). Voor de raadsverkiezingen van 6 maart bleef hij lijsttrekker van Leefbaar Rotterdam. Bij deze verkiezingen veroorzaakte Fortuyn met een winst van zeventien zetels in Rotterdam een politieke aardverschuiving ten koste van de drie paarse partijen. GroenLinks verloor één zetel en ging ook in andere steden in de Randstad wat achteruit, maar bleef elders stabiel of boekte winst.

De campagne draaide na de raadsverkiezingen om de confrontatie tussen Fortuyn en 'de gevestigde partijen', waartoe nu ook GroenLinks gerekend werd. De verwachte tweestrijd tussen PVDA en vvd, die december 2001 in de peilingen nog beide op veertig zetels hadden gestaan, was volledig uit zicht. In het slotdebat op televisie na de verkiezingsavond van 6 maart tekende zich het vervolg van de campagne al af. Fortuyn was vrolijk en uitdagend, Melkert, Dijkstal en De Graaf zaten er verslagen en sacherijng bij, Balkenende hield zich op de vlakke en Rosenmöller toonde zich als enige tegenstander van Fortuyn strijdbaar.

GroenLinks besloot de strategie om te gooien. De boodschap werd nu dat het grijze midden van Paars had afgedaan en dat Nederland voor een keuze tussen links en rechts stond. GroenLinks ging zich profileren als de kern van het progressieve antwoord op Paars en daagde de PVDA, het CDA en de maatschappelijke organisaties uit om ook voor dat linkse antwoord te kiezen.¹²⁷ Op 13 maart, een dag nadat Fortuyn zijn boek *De puinhopen van acht jaar Paars* had gepresenteerd, droeg Rosenmöller deze boodschap voor het eerst uit in een toespraak in Den Haag. Net als Fortuyn velde hij een hard oordeel over de paarse coalitie. Anders dan zijn tegenstrever verklaarde de GroenLinks-leider problemen als de wachtlijsten in de zorg en de verschraling in het onderwijs uit de jarenlange bezuinigingen, en stelde hij dat er de komende jaren stevig geïnvesteerd moest worden in de publieke sector. Rosenmöller sprak de vaak gehoorde bewering tegen dat Fortuyn alleen de problemen benoemde, maar geen oplossingen had. Die had hij wel, alleen waren het verkeerde, rechtse oplossingen, die heel ver van GroenLinks afstonden. Hij kondigde aan dat hij Fortuyn scherp zou bestrijden:

De opkomst van Fortuyn en de val van Paars vragen om meer scherpte en duidelijkheid. Want na de verkiezingen van afgelopen woensdag staat voor mij wel één ding vast: Paars is over en uit. Dat is niet meer voor herhaling vatbaar. [...] Na acht jaar Paars luidt de kernvraag: wordt de koers progressief of conservatief? Wordt ons land de komende jaren linksom of rechtsom bestuurd?¹²⁸

Op 21 maart kwam Rosenmöller in een lijsttrekkersdebat voor studenten van de Erasmus Universiteit opnieuw als sterkste opponent van Fortuyn naar voren. In het televisieprogramma *2Vandaag* was te zien hoe hij Fortuyn 'een linkse directe' uitdeelde.¹²⁹ Rosenmöller voegde hem onder gejuich van de studenten toe: 'Dat op het moment dat jij bekritiseerd wordt op je kwetsbare punten, dat je theater maakt en niet inhoudelijk reageert.' Fortuyn viel stil, terwijl Rosenmöller hem onder luid gejoel met een heersersblik bleef aankijken. Toen Fortuyn zijn microfoon afdeed, zei Rosenmöller: 'Ga je weg?' Fortuyn bleef zitten, maar kwam niet meer aan het woord. Na afloop noemde Fortuyn in eigen kring Rosenmöller een 'vervelend ventje, dat het land naar de kloden wil helpen [...] Kennelijk vonden die vervelende studentjes dat erg leuk.' Hij besloot debatten met Rosenmöller voortaan te mijden.¹³⁰

De nieuwe strategie van GroenLinks leek goed uit te pakken. In de media was er veel waardering voor en in de peilingen klom de partij naar zestien zetels. GroenLinks wist ook prominent in het nieuws te blijven, met onder meer het manifest *Stop de angst, herstel het vertrouwen*.¹³¹ De ondertekenaars, onder wie de schrijvers Kader Abdollah en Marcel Möring, de advocaat Cees Corvinus en de criminoloog Frank Bovenkerk, bepleitten een 'realistische' oplossing van de problemen in de multiculturele samenleving. Daarbij hoorde volgens hen de erkenning dat de multiculturele samenleving een feit is en dat de immigratie niet te stoppen is. Bij de aanpak van de problemen moesten de universele mensenrechten en de normen van de rechtsstaat vooropstaan.

GroenLinks maakte zich op voor een slotoffensief toen op 6 mei, negen dagen voor de verkiezingen, Fortuyn werd doodgeschoten. De droom van GroenLinks verkeerde nu in een nachtmerrie. De aanvankelijk zo succesvolle polarisatiestrategie keerde zich tegen haar. De campagne werd stilgelegd, maar aanhangers van Fortuyn beschuldigden links van medeplichtigheid aan de moord. 'De kogel kwam van links, niet van rechts,' zo zei voorzitter Pieter Langendam van de LPF in een interview.¹³² Vooral Melkert en Rosenmöller lagen onder vuur. Zij zouden Fortuyn hebben gedemoniseerd en zo het klimaat hebben geschapen waarin de moord kon plaatsvinden. Ook het feit dat de dader, Volkert van der G., een milieuvrijwilliger was, keerde zich tegen GroenLinks. Tot opluchting van de partij was uit onderzoek in de ledenadministratie gebleken dat hij nooit lid was geweest.

Niettemin werd GroenLinks vanwege de al dan niet vermeende banden met de radicale milieubeweging in het verdachtenbankje geplaatst. Bij het partijbureau kwamen honderden hatemails binnen. Rosenmöller werd bedreigd en kreeg een zware beveiliging. Toen hij op 9 mei thuiskwam na een strandwandeling met een dochter en vier beveiligers, stond op zijn voicemail dat Kamerlid Ab Harrewijn een hersenbloeding had gekregen.¹³³ Rosenmöller bezocht hem in de dagen erna verschillende keren in het ziekenhuis, waar hij onder zware bewaking naartoe werd gereden. Op 12 mei werd hij 's nachts gebeld omdat Harrewijn was overleden. Diens begrafenis in Utrecht, twee dagen na de verkiezingen, werd bijgewoond door zevenhonderd mensen.¹³⁴ Vanwege de bedreigende sfeer ging de stoet na de

kerkdienst onder escorte van politiemotoren naar de begraafplaats. Daar stonden overal veiligheidsmensen duidelijk zichtbaar opgesteld. Voor de vrienden en partijgenoten van Harrewijn was het absurd en bevreemdend. ‘Het “volk” rouwde om Pim en wij om Ab. Voor Ab was nauwelijks aandacht in de media, terwijl hij zich had ingezet voor (de onderkant van) het volk.’¹³⁵

GroenLinks onder vuur

De tot 6 mei in de peilingen voorspelde winst bleef op 15 mei uit. GroenLinks kreeg 35.000 stemmen meer dan in 1998, maar verloor door de hoge opkomst toch een zetel (zie tabel 3 in de bijlage). De SP won vier zetels. Links als geheel raakte door het dramatische verlies van de PVDa en D66 26 zetels kwijt. Een kabinet over links was gezien de ruk naar rechts en de omslag in het politiek-maatschappelijke klimaat in tien dagen volledig uit zicht geraakt. CDA, VVD en LPF vormden vlot een rechts kabinet onder leiding van Balkenende.

De stemming in GroenLinks was na 15 mei bedrukt. Rosenmöller en andere leden bleven anonieme bedreigingen ontvangen. De woede in LPF-kring tegen GroenLinks werd aangewakkerd door publicaties waaruit duidelijk werd dat er banden waren tussen leden van GroenLinks in Gelderland en Volkert van der G.¹³⁶ Op 7 juni bleek bovendien dat de Wageningse GroenLinks-wethouder Jack Bogers enkele uren na de moord de voorzitter van de radicale actiegroep Milieu-Offensief had getipt dat zijn medewerker Volkert van der G. was gearresteerd. Volgens *De Telegraaf* had Milieu-Offensief daardoor nog dezelfde avond mogelijk belastend materiaal laten verdwijnen¹³⁷ Bogers zei in *De Telegraaf* dat hij spijt had van zijn uitspraak en de recherche zijn excuses had aangeboden, maar dat kon de indruk niet wegnemen dat GroenLinks diep in het radicale milieuactivisme zat.

Uit een uitgebreide ledenraadpleging bleek dat de leden van GroenLinks zich grote zorgen maakten over de verrechtsing en verharding in de samenleving in het algemeen. Een deel verweet de Kamerfractie dat het contact met de kiezers was zoekgeraakt. De fractie zou zich te veel hebben gericht op regeringsverantwoordelijkheid en het uitdragen van de eigen ideeën, zonder zich af te vragen wat er onder de bevolking leefde. In dit verband werd de SP genoemd als lichtend voorbeeld, maar deze partij wekte ook ergernis, onder meer omdat ze de confrontatie met Fortuyn uit de weg was gegaan.¹³⁸

De partijleiding bleef ervan overtuigd dat GroenLinks de goede ideeën naar voren had gebracht. Ze meende dat de polarisatie ten opzichte van Fortuyn juist en onvermijdelijk was geweest en ‘zonder de moord een krachtlijn was gebleven’.¹³⁹ Wel werd erkend dat GroenLinks allochtone stemmen verloren had laten gaan. De electorale schade die was opgelopen door de affaire-Singh Varma en het passeren van Rabbat was niet gerepareerd.¹⁴⁰ Ook had GroenLinks te weinig aandacht getoond voor de problemen in de multiculturele samenleving en was de stijl te intellectualistisch geweest.¹⁴¹ Verder vroeg de partijtop zich af of GroenLinks niet

de confrontatie met de SP had moeten zoeken. Anders dan verwacht waren ditmaal heel wat stemmen aan de partij van Marijnissen verloren gegaan.¹⁴²

Bij gebrek aan mogelijkheden in het parlement sloot GroenLinks zich voor het eerst in jaren aan bij buitenparlementaire acties tegen de regering. Zo deed de partij met onder meer de vakbeweging en de SP mee aan het platform 'Keer het tij', dat op Prinsjesdag 2002 in Den Haag een actie organiseerde tegen 'het afbraakbeleid van het rechtse kabinet'. Ook was GroenLinks present bij een landelijke betoging tegen de dreigende oorlog in Irak.

Het vertrek van Rosenmöller

Het kabinet-Balkenende kwam als gevolg van de voortdurende conflicten en de chaos binnen de LPF op 16 oktober ten val. Een dag later maakte Rosenmöller bekend dat hij nog één keer lijsttrekker zou worden. De voorgaande avond had hij aan Halsema, Vos, Vendrik en Van der Lee gevraagd of hij moest stoppen, maar zij hadden er bij hem op aangedrongen om nog voor één periode beschikbaar te zijn.¹⁴³ Het besluit kreeg algemene instemming, maar optimistisch was de stemming bij GroenLinks niet. Op een bijeenkomst met vijfhonderd leden in de Janskerk in Utrecht werd twee weken later met bewondering en afgunst gesproken over de SP.¹⁴⁴ In de peilingen was deze partij gestegen tot boven de twintig zetels, terwijl GroenLinks bleef steken op tien. Na de bijeenkomst in de Janskerk liet Rosenmöller zijn ergernis de vrije loop. Direct na de verkiezingen had hij al in het partijblad gezegd dat de SP zich had 'misdragen'. Dijkstal had het na de moord op Fortuyn tegenover de bedreigingen en verwijten uit de LPF-hoek opgenomen voor GroenLinks en de PVDA, terwijl Marijnissen had gezegd dat de toon van sommige politici inderdaad niet prettig was geweest. 'Toen was ik wel even uitgepraat met de SP. [...] Er zijn bepaalde elementaire fatsoensregels, minimale onderlinge solidariteit. Die moet je in acht nemen, ongeacht of het zetels kost. Dat hebben zij niet gedaan.'¹⁴⁵

Maanden later verweet Rosenmöller Marijnissen opnieuw 'opportuniste'. De SP-leider had Fortuyn nooit aangepakt en steeds benadrukt dat zijn partij in de jaren tachtig tegen de stroom was ingegaan met de eis dat immigranten zich moeten aanpassen. Recent nog had Marijnissen gezegd dat hij en Fortuyn 'ontspannen' met elkaar waren omgegaan. 'Op de een of andere manier lagen we elkaar.'¹⁴⁶ Volgens Rosenmöller zou de SP op deze manier misschien LPF-kiezers trekken. GroenLinks wilde ook groeien, 'maar niet tot elke prijs'. GroenLinks betaalde 'persoonlijk en politiek de tol' voor het principiële verzet tegen de LPF.¹⁴⁷ De SP stelde in een reactie dat Rosenmöller beter samen met haar ten strijde kon trekken tegen rechts, dan zijn energie verspillen aan geruzie op de linkerflank. Op 14 november krabbelde Rosenmöller terug. In een open brief aan Marijnissen nam hij de schuld op zich voor de 'ongelukkige communicatie' en stelde hij voor 'een bakkie koffie' te drinken.¹⁴⁸

Op dat moment had Rosenmöller al besloten ermee te stoppen. In de voorgaande weken was hij in gesprekken met zijn vrouw, een bevriend echtpaar en Van der Lee tot de conclusie gekomen dat hij niet meer de juiste man was om GroenLinks te leiden. De partij had behoefte aan vernieuwing en daarbij paste een nieuw gezicht. Bovendien trok het vooruitzicht om in het ongunstige klimaat nog eens vier jaar oppositie te voeren hem niet. De bedreigingen hadden zijn energie aangetast. Daar kwam bij dat ook zijn vrouw en kinderen meermalen met de dood waren bedreigd. Op het schoolplein was een jongen uit een hogere groep met een plastic pistooltje op zijn tienjarige dochter afgerend en had geroepen dat Paul Rosenmöller de volgende was die vermoord zou worden.

Femke Halsema werd algemeen gezien als de geheide opvolger van Rosenmöller, en zij had laten blijken dat zij het partijleiderschap eventueel van hem wilde overnemen. Op de dag voor Rosenmöller zijn besluit naar buiten zou brengen, lichtte hij haar in. Ze bevestigde direct dat ze bereid was hem op te volgen. Daarop informeerde hij Vendrik en Vos. De volgende ochtend, 15 november, werd de rest van de partijtop op de hoogte gebracht, waarna Rosenmöller op een persconferentie bekendmaakte dat niet hij, maar Halsema de lijsttrekker zou worden. Hij sprak met trillende stem en tranen in de ogen. Partijgenoten huilden en vielen elkaar in de armen: een warme en hechte familie gedompeld in verdriet. Allen erkenden evenwel dat Rosenmöllers vertrek onvermijdelijk was en dat Halsema het moest overnemen.¹⁴⁹

Slot

Met het vertrek van Rosenmöller kwam er een eind aan een periode van acht jaar waarin het beeld van GroenLinks radicaal veranderd was. In 1998 had premier Kok de partij nog ‘extreemlinks’ genoemd. Dat was toen al absurd geweest, maar het sloot wel aan bij het beeld dat in de eerste helft van de jaren negentig van haar had bestaan. De eerste jaren onder Rosenmöller ontwikkelde GroenLinks zich tot een constructieve oppositiepartij, die van links tot rechts serieus werd genomen. Rosenmöller zelf werd algemeen gezien als dé oppositieleider tegen Paars. Hij leidde GroenLinks bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1998 en de Staten- en Europese verkiezingen van 1999 naar de beste uitslagen in haar geschiedenis. In die periode bouwde GroenLinks ook met succes aan het beeld van een potentiële regeringspartij. De eigen leden, andere partijen en de media beschouwden regeringsdeelname van GroenLinks na de volgende verkiezingen als een serieuze optie. Daarbij speelde ook mee dat de standpunten van GroenLinks in deze periode opnieuw minder radicaal werden. Een mijlpaal was de steun aan de luchtaanvallen van de NAVO op Servië en de – overigens zeer beperkte – erkenning dat de NAVO in de nabije toekomst een rol zou moeten blijven spelen.

De affaire-Singh Varma leidde in de zomer van 2001 tot de eerste serieuze twijfel over het leiderschap van Rosenmöller. De positie van GroenLinks en zijn leider

verslechterde vervolgens aanzienlijk door de onduidelijke koers na de aanslagen van 11 september 2001. In de peilingen kwam GroenLinks voor het eerst in jaren op verlies te staan. De opkomst van Fortuyn leek in 2002 een kentering ten goede te brengen. Rosenmöller ontpopte zich als de enige partijleider die tegen Fortuyn was opgewassen en GroenLinks presenteerde zich als de kern van het linkse alternatief voor Fortuyn. Ook de peilingen lieten een krachtig herstel zien.

De moord op Fortuyn betekende echter een dramatisch keerpunt. GroenLinks en zijn leider werden door aanhangers van Fortuyn medeverantwoordelijk gehouden voor de moord. De Kamerverkiezingen lieten een politieke aardverschuiving naar rechts zien. GroenLinks verloor weliswaar slechts één zetel, maar regeringsdeelname was uitgesloten doordat de VVD en het CDA met de LPF in zee gingen. Bovendien bleef het politieke klimaat voor GroenLinks uiterst guur. Vanuit de hoek van de LPF werd GroenLinks enerzijds aangevallen als onderdeel van 'de elite' en de 'gevestigde partijen' die de problemen en grieven van het volk zouden hebben genegeerd, anderzijds als de partij van radicale activisten die een bedreiging voor de rechtsstaat zouden vormen. In reactie op de gewijzigde omstandigheden kon GroenLinks niets anders verzinnen dan terug te vallen op een ouderwets links verzet tegen 'het rechtse afbraakbeleid'. Daarmee was de partij in zekere zin terug bij af, maar zat ze ook in een ongunstiger positie dan tien jaar eerder: ze werd nu gehaat door rechts en overschaduwde door de SP. Rosenmöller kwam in deze situatie tot de conclusie dat hij niet de juiste man was om GroenLinks weer nieuw perspectief te bieden en schoof Femke Halsema naar voren als zijn opvolger.